

Simpozij OBDOBJA 40

Luka Kropivnik

Šansoni Svetlane Makarovič

objavljeno v:

Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-40/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2021.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

ŠANSONI SVETLANE MAKAROVIČ

Luka Kropivnik

Črna na Koroškem

kropivnik.luka@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.40.389-395

Prispevek predstavlja Svetlano Makarovič, eno najplodovitejših slovenskih šansonjerk. Njeni štirje albumi šansonov *Nočni šanson* (1984), *Dajdamski portreti* (1985), *Večerni šansoni* (1990) in *Namesto rož* (1999) prikazujejo zanimiv spoj glasbe in poezije. V prvem delu prispevka opredelim šanson kot spoj glasbe in poezije, v drugem delu pa šansone, ki jih lahko v grobem razdelimo na družbenokritične in baladne, podrobneje predstavim.

Svetlana Makarovič, šanson, pevska in govorna interpretacija, sodobna slovenska poezija, intermedialnost, kantavtorstvo

The article presents the work of Svetlana Makarovič in the field of the Slovene chanson. She is one of the most prolific Slovene chansonnières, with four released albums of chansons. Her albums *Nočni šanson* (Night Chanson, 1984), *Dajdamski portreti* (Giveandtake Portraits, 1985), *Večerni šansoni* (Evening Chansons, 1990) and *Namesto rož* (Instead of Flowers, 1999) show an interesting blend of music and poetry. In the first part of the article, I define the chanson as a combination of music and poetry, and in the second part, I present chansons, which can be roughly divided into socially critical and ballads.

Svetlana Makarovič, chanson, singing and speaking interpretation, contemporary Slovene poetry, intermediality, singer-songwriting

1 Uvod

Šanson je glasbena zvrst, pri kateri sta besedilo in (glasbena) interpretacija osrednjega pomena. Gre za spoj glasbe, besedila in nenazadnje tudi nastopa. Novak Popov (2014: 3–4) izpostavlja, da ima sobivanje poezije in glasbe na Slovenskem razmeroma dolgo in dobro raziskano tradicijo, ki se je začela v obdobju razsvetljenstva, se nadaljevala v romantiki in moderni ter dosegla vrhunec v 20. stoletju. Slovensko kantavtorstvo kot prvega slovenskega kantavtorja ali vsaj svojega predhodnika pojmuje Franeta Milčinskega - Ježka (Erpe 2018: 6). Med ženskami pa je prva avtorica šansonov v slovenskem prostoru Svetlana Makarovič.

Posebnost šansonov Svetlane Makarovič je, da združujejo literarni, glasbeni in performativni talent; literarni in glasbeni del nastajata sočasno: »Šanson se, kratkomalo, utrne« (Makarovič 2019). V ostalih primerih, kjer prihaja do sodelovanja med skladateljem in pesnikom, sta oba pri izvedbi načeloma prisotna le posredno, pri kantavtorstvu pa so vse tri komponente (besedilo, glasba in izvedba) delo ene osebe,

izvedba pa enkratni dogodek, ki je sicer po nekaterih parametrih vnaprej predviden, a ne nujno.

Leksikon *Literatura* (Kos idr. 2009: 417) šanson definira kot večglasne francoske lirske pesmi, ki jih lahko umestimo v obdobje med 15. in 17. stoletjem. Od 19. stoletja naprej govorimo o aktualni, duhoviti, satirični pesmi, ki je nastajala predvsem ob spremljavi kitare v okolju pariške boheme in kabaretov.

Izhajajoč iz slovenske tradicije šansona bi ga lahko opredelili predvsem kot glasbeni žanr. Z vidika literarnega ustvarjanja kot nekoliko manj zahtevno literarno obliko humornega značaja, ki je praviloma rimana, se poje ali recitira, vsebinsko pa je navadno satirična in družbeno kritična.

Pri šansonu je bistveno izpostaviti tudi to, da pri izvedbi pride do stika dveh različnih tipov interpretacije – govorne in pevske. Obe interpretaciji osmišljata pomen vsebine z glasom, a petje poleg sporočilnosti besedila nosi tudi glasbeno sporočilnost. Pomembno vprašanje pri obeh tipih interpretacije je tudi svoboda interpretovega izraza, ki pa je v vseh primerih odvisna od interpreta samega, njegovih sposobnosti, drznosti in ne nujno le glasbenega stila (Muck 2013: 1–2).

2 Začetki šansona Svetlane Makarovič

Svetlana Makarovič je vsestranska umetnica, ki je pomembno vplivala na razvoj slovenskega šansona. Silvija Borovnik (1996: 83) izpostavlja, da je Makarovič izvirna in izjemna v evropskem, če ne tudi širšem kulturnem prostoru, in nadaljuje, da je malo narodov, ki bi imeli tako vsestransko umetnico. Ploščo *Nočni šanson* (1984) je v celoti posnela sama, sama je pela in igrala klavir, prav tako pa je v celoti napisala besedila in glasbo. Plošča *Dajdamski portreti* (1985) prinaša razkošnejšo glasbeno spremljavo, ki so jo dopolnili glasbeniki Lado Jakša (klavir, sintetizator in klarinet), Nino de Gleira (kontrabas), Aleš Rendla (bobni in tolkala) in Milko Lazar (sopran saksofon in klavir) (Potokar 2015). Glasbeno razširjena zasedba prinaša tudi nove možnosti glasbene interpretacije, ki je na plošči *Dajdamski portreti* zelo dobro dodelana. Komunikacija med glasbo in besedilom je preiščljena in tako prinaša zanimive efekte, ki podkrepijo satiro v besedilu.

Potokar (2015) izpostavlja, da je plošča *Dajdamski portreti* dokaz, »da avtoričin vstop v šanson ni bil naključno enkratno dejanje, ampak da ima povedati marsikaj, in to tako, da je letvico dosega domačega šansona takoj postavila precej više, kot smo si dotlej predstavljali«.

Plošča *Večerni šansoni* je izšla šele leta 1990, avtorica pa se je odločila za pretežno klavirsko spremljavo, ki jo dopolnjuje trio Pop Corn, kar Potokar (2015) pripisuje dejstvu, da je bila plošča posnela v studiu Radia Maribor, izdana v samozaložbi, torej brez javne finančne podpore, ki bi omogočila večjo in razkošnejšo zasedbo.

Zadnja plošča *Namesto rož* (1999) je izšla pri založbi Vinylmanija. Šansoni so naslovljeni z ženskimi imeni ali rožami, nekaj pesmi s prejšnjih plošč pa je doživelo reprizo v večji zasedbi. Avtorico spremlja večja skupina glasbenikov: Benjamin Pirnat (kontrabas), Joži Šalej (klavir), Jelena Ždrele (violina in vokal), Blaž Trček (saksofon), Marjan Stanič (saksofon), Boštjan Soklič (kitara), Alexei Ermakov (balalajka), Alexei

Starostin (kitara) in Andrej Lobanov (harmonika) (Potokar 2015). Glavno vlogo pri spremljavi šansonov na tej plošči ima klavir, ki pa ga ostali instrumenti dopolnjujejo. Izvajalci v ospredje interpretativno postavijo glas v kombinaciji s klavirjem, drugi instrumenti pa se pokažejo v manjših solističnih vlogah, ko se glas umakne (*Jasmin*).

Izpostaviti je treba, da je poleg štirih izdaj šansonov na ploščah Svetlana Makarovič en sklop šansonov izdala samo v pisni obliki in še niso posneti. Gre za sklop šansonov *Krizantema na klavirju*, objavljen v zbirki *Šansoni*, ki je leta 2015 izšla pri založbi Sanje, prej pa v zbirki *Krizantema na klavirju: šansonska besedila Svetlane Makarovič*.

2.1 Nočni šanson (1984)

Plošča *Nočni šanson* prinaša sklop 13 šansonov, katerih rdeča nit je kritika hladne in brezčutne družbe, ki se ne zmeni za posameznika, ga prezira in kot taka ni zmožna nobenega sočutja. Prvo ploščo lahko označimo tudi za ploščo, kjer v šansonih še ne moremo zaznati toliko humorja in satire kot v naslednjih. Tako govorimo še o večinom baladnih šansonih z močno družbenokritično komponento, ki posameznika in družbe ne smeši, ampak jo samo ošteva in se nad njo zgraža.

V prvi pesmi sklopa *Kamniti zvon* lirski subjekt skozi močno podobe opisuje spreminjanje čutečega posameznika v brezčutni individuum, ki ni sposoben sočustvovanja. Srce se mu spremeni v kamniti zvon, s tem pa ga tuja stiska in tuja rana ne ganeta več. Idejno se predstavljeni šanson zelo močno povezuje s šansonom *Ne joči, medvedek* z iste plošče, ki je sestavljen iz dveh delov. V prvem lirski subjekt nagovarja plišastega medvedka, ki ga odtrgana tačka ne more boleti, saj je samo žival iz blaga. V drugem delu pa se pokaže glavna poanta pesmi, saj brezčuten odnos do medvedka preide na brezčuten odnos do sveta, ki se kaže v otopelosti posameznika. Slednji tako ne odreagira na krute dogodke, ki se dogajajo nekje daleč:

Že res, nekje daleč, tako govorijo,
godijo se čudne in krute reči,
mogoče je res, da ljudje se morijo,
mogoče je res, da nekje teče kri,
a česar ne vidim, tega ne verjamem,
in če ne verjamem, potem tega ni,
ne joči medvedek, neznansko si smešen,
kako naj odtrgana tačka boli?
(Makarovič 2015: 14)

V prvem sklopu šansonov je bila izdana tudi *Balada o T.*, ki predstavlja odziv na dogajanje, povezano s senzacionalističnim sojenjem serijskemu morilcu Metodu Trobcu. V šansonu je mogoče zaslediti prve zametke humorja, ki se pri Makarovičevi najboljše razvijejo v naslednji plošči, zapiše namreč:

Že cela Slovenija polna je štorij,
da nekdo imel je privat krematorij,
a tak elitizem to vendar ne gre,
zato naj potuhnjena mrha umre.
Je sodba bila izrečena ob letu,
no vidite – še je pravica na svetu!

V imenu te družbe humanih¹ ljudi
odločno zahtevamo Trobčevo kri
in rabelj to družbi koristno dejanje
opravi! za naše spokojno bo spanje
in spet bo vse mirno in prav in lepo,
saj kri se najlepše opere – s krvjo!
(Makarovič 2015: 23)

Pri tem šansonu seveda ne moremo mimo tega, da govori o serijskem morilcu in zgodbah žrtev, ki so bile zelo tragične, a v zaključku pokaže predvsem na to, kako lahko senzacionalistično poročanje vpliva na percepcijo morilca in nesorazmernost, ki se pokaže v tem, ko družba zahteva od sodišča, da izreče oz. uvede nehumano (smrtno) kazen² v imenu ljudi, ki se imajo za humane in vseeno zagovarjajo, da se kri najlepše opere s krvjo.

2.2 Dajdamski portreti (1985)

Sklop *Dajdamski portreti* je eden izmed najzanimivejših in najduhovitejših sklopov šansonov Svetlane Makarovič, pri katerem pa naletimo na največjo razliko med branjem besedil in poslušanjem plošče, saj tiskana izdaja ne vsebuje veznega teksta, ki na plošči poslušalca uvede v vsak šanson. Predstavitel se tako začne v galeriji, kjer poslušalec gleda slike v namišljenem dajdamskem svetu.

V tem sklopu se avtorica dotika tem goljufive družbe in posameznikov, ki iščejo le lastno korist, največkrat na račun drugih. Dotakne pa se tudi medosebnih odnosov, tematike slovenskega izseljenstva in družbenih tabujev.

Šansoni so pisani v lahkotnih rimah in z veliko ironije. Avtorica posameznike in skupnost smeši na različne načine: z izpostavljanjem njihovega značaja (*Ojoj, gospa*), z izpostavljanjem njihovih prezirajočih dejanj (*Mr. John, Romanca o žabah in Dixie sociologinje*). Sklop zaključuje šanson *Moj veliki brat*, ki tematizira odnos med starejšim bratom in mlajšo sestro in ga lahko uvrstimo med baladne šansone. Lirski subjekt, ki ga v tem šansonu predstavlja mlajša sestra, je razočaran nad razgradnjo odnosa s svojim bratom: »Sedaj je moj znanec, pozdravlja se, in to je tudi vse / izmenjava le besedico dve – si zdrav, kako ti gre? / To bil je nekoč moj veliki brat, sanjač in potepin, / zdaj ga ni več in ta gospod je le njegov spomin« (Makarovič 2015: 42).

2.3 Večerni šansoni (1990)

Sklop šansonov *Večerni šansoni* prinaša izvedbe, ki jih zopet povezuje predvsem kritika hitro spreminjajoče se družbe, ki posamezniku ne zagotavlja razvoja, ampak ga ukaluplja, v starosti pa ne spoštuje njegovih potreb in želja.

Šanson *Kladivo in nakovalo* prinaša zelo močno podobje, v njem lirski subjekt kritizira apatičnega posameznika, ki ni sposoben lastnega mišljenja in se slepo uklanja

1 V izvedbi besedo *humanih* ponovi večkrat zaporedoma in s tem pride do zanimivega stopnjevanja.

2 Smrtna kazen je bila v tedanjem kazenskem zakoniku najstrožja sankcija. Ravno v času nastanka šansona pa so se pojavile zahteve za njeno ukinitvev in tu je videti stališče avtorice.

avtoriteti. Prihodnost takšnega posameznika je v tem, da se bo razklal in izgubil v sistemu:

Malo malo bo ostalo
 teh, ki jih ne bo razklalo
 kladivo in nakovalo,
 malo, malo bo zdržalo
 tistih, kar jih je izbralo
 kladivo in nakovalo!
 (Makarovič 2015: 48)

V nadaljevanju lirski subjekt izpostavi, da posamezniki, ki ostanejo, prestanejo in ohranijo svoj jaz, postanejo meči novega sveta. S tem pa se pokaže tudi glavno sporočilo šansona – nov svet lahko gradijo le razmišljujoči in uporni posamezniki.

V zbirki *Večerni šansoni* so tudi štirje šansoni, ki jih avtorica povezuje s podobami morja, to so *Guliana*, *Ribiška*, *Kapitanov grob* in *Črna ladja*. Morje v zadnjih dveh predstavlja mitološki prehod med življenjem in smrtjo, hkrati pa morje postaja simbol življenja, ki je razburkano in posameznika odnese v svet ter mu zagotavlja raznoliko in zanimivo življenje.

Idejno se v tem sklopu s šansoni *Ne joči, medvedek* in *Kamniti zvon* iz prvega sklopa povezuje šanson z naslovom *Ikebana*, saj gre za tematizacijo iste vsebine. Posameznik stremlji zgolj k urejanju svojega življenja v ikebano, medtem ko ga problemi in trpljenje drugih ne zanimajo. Z zaverovanostjo v svoje urejeno življenje posameznik tako postaja otopel in tudi sam ne uživa več življenja, kot bi ga lahko – od drugih zahteva le mir:

Pardon, če mene vprašate,
 sveta ne moreš spremeniti
 in z lastno se glavo ne da
 zidu vsakdanjosti prebiti –
 zato pustite me, želim si le,
 da vse ostane, kakor je.
 (Makarovič 2015: 53)

2.4 Namesto rož (1999)

Zadnji sklop šansonov, ki je izdan kot plošča, je naslovljen *Namesto rož*. Šansoni se tako v naslovih in motivih skladajo z rožami (*Jasmin*, *Mačice*, *Orhideja*, *Umetne rože*, *Krizanteme* itn.), ki jim avtorica pripiše različne lastnosti, rože pa postanejo tudi metafora človeških lastnosti ali organov. V tem sklopu se nekatere pesmi prejšnjih produkcij ponovijo v novi izvedbi. Dodani so nekateri šansoni, ki so naslovljeni z ženskimi imeni in predstavijo zgodbe različnih žensk.

Tematsko najbolj poseben je šanson *Katero poletje*, ki obravnava vojne zločine. Lirski subjekt v prvem delu predstavi splošno zgodbo več žensk, v drugem delu pa se osredini na zgodbo enega dekleta in tako izpove še bolj tragično in pretresljivo zgodbo posiljene posameznice:

Ni še dolgo tega,
kar vzcvetelo je njeno telo,
ko zveri podivjane
so naenkrat se vrgle na njo,
vsa krvavo podpluta
njena nežna deklška je koža,
obležala je v krvi
kot v blato pohojena roža.
Bodo solze in kriki
potihnili kdaj med grobovi,
le katero poletje
ji zaceli te rane s cvetovi?
In vse te otroke,
ki so jih v sovraštvu spočele,
le katero poletje
jih z ljubeznijo bodo objele?
(Makarovič 2015: 86)

Avtorica tako ne tematizira le tragične usode prizadetega dekleta, temveč tudi vprašanje ljubezni do otrok, ki so bili spočeti v sovraštvu. Z močno metaforiko rož slika tragedijo, ki jo opisuje lirski subjekt in bralcu pušča odprto interpretacijo o prihodnosti posameznice s tragično izkušnjo.

3 Glavne značilnosti šansona Svetlane Makarovič

Razvoj šansona pri Svetlani Makarovič lahko vsaj do neke mere povežemo z razvojem njene poezije. Novak Popov (2006: 713) izpostavlja, da je razvoj poezije Svetlane Makarovič dosleden, z opazno črto notranjega stopnjevanja v smer deestetizacije, groteske in brezizhodne katastrofičnosti. Pri šansonih bi lahko rekli, da opazimo nekaj zelo podobnega, le da se avtorica pri deestetizaciji in groteski pri sklopih *Dajdamski portreti* in *Krizantema na klavirju*³ zateka k humorju. Šansoni v splošnem kritizirajo potrošniško, hinavsko in brezčutno družbo, ki pozablja na vrednote in solidarnost. Kritiko lahko v šansonih Svetlane Makarovič razdelimo na

3 Izpostavi velja, da se trditev nanaša na sklop šansonov *Krizantema na klavirju*, ki je objavljen v zbirki *Šansoni* (2015). Gre za šansone *Besede*, »Cvajer«, *Koledna*, *Moj fant je utrujen*, *Novice*, *Partija kart*, *Pikzigmar*, *Slinar*, *Stari mlin* in *Zgubarji*.

Sicer v povezavi z istim naslovom (*Krizantema na klavirju*) naletimo še na besedila šansonov, ki so bila izdana leta 1990 pri založbi Printing in predstavljajo sklop besedil s prejšnjih plošč (*Kresna pesem*, *Besede*, *Ne joči*, *medvedek*, *Novice*, *Kletka*, *Norci so zunaj*, *Teci*, *punčka*, *Uspavanka bolečini*, *Kamniti zvon*, *Dež*, *Vstopi*, *dolgočasje*, *Ikebana*, *Črna ladja*, *Kladivo in nakovalo*, *Koledna*, *Stari mlin*, *Agata*, *Pomlad na tvojem grobu*, *Moj fant je utrujen*, *Bifejska rastlina*, *Rojstni dan*, *Pozdravljena*, *Luna*, *Mademoiselle Adela*, *Kapitanov grob*, *Ribiška*, *Moj veliki brat* (pesem ima v tej izdaji drugačno zunanjo zgradbo kot v kasnejših objavah), *Mačje oči*, *Partija kart*, *Ogledalo*, *Hiša iz kart*, »Cvajer«, *Zgubarji*, *Pikzigmar*, *Primož*, *Giuliana*, *Na gori Dajdam*, *Romanca o žabah*, *Balada o T. Nananana*, *Ojoj, gospa*, *Dixie sociologinje* in *Slinar*).

Krizantema na klavirju pa je naslovljen tudi glasbeno-gledališki projekt Janje Majzelj iz leta 2009, v okviru katerega so izvedli 15 pesmi Svetlane Makarovič v glasbenih aranžmajih Janje Majzelj, Jelene Ždrale, Jožija Šaleja, Nina De Gleria in Blaža Celarca. Za glasbeno-gledališki projekt je med drugim Janja Majzelj prejela nagrado Prešernovega sklada (2011).

dva sklopa: šansone, ki kritizirajo družbo kot tako (*Norci so zunaj, Teci, punčka, Ne joči, medvedek, Balada o T.* itn.), in tiste, ki kritizirajo posameznike oz. posamezne »reprezentativne predstavnike« te pokvarjene in individualizirane družbe (*Bifejska rastlina, Primož, Slinar, »Cvajer«* itn.) Obe kritiki (družbe in posameznika) se razlikujeta na zelo logičen, a zanimiv način, pri obeh pa pomembno vlogo igra humor. Šansoni, ki izpostavljajo kritiko družbe, so večinoma baladni in v ospredje postavljajo tragično usodo vseh. Kritiko posameznika pa avtorica v šansonih začini z veliko mero humorja ter smešenja posameznikovih lastnosti in reakcij v kočljivih trenutkih (*Orhideja, Dixi sociologinje, Ojoj, gospa* idr.), s tem se bralec ali poslušalec intelektualno dvigne in distancira od posameznika, ki je predmet smešenja.

4 Zaključek ali šanson Svetlane Makarovič danes

Šansoni Svetlane Makarovič od leta 2015, ko so ponovno izšli v knjižni in glasbeni obliki pri založbi Sanje, doživljajo preporod. Izid zbirke je avtorica pospremila s turnejo, na kateri so jo spremljali Janja Majzelj, Tomaž Mihelič - Marlenna, Primož Siter in drugi priznani slovenski umetniki. Zelo pomembno vlogo so njeni šansoni dobili z ustanovitvijo gibanja Nosil bom rdečo zvezdo. Avtorica na koncertih redno sodeluje kot osrednja osebnost, glavno vlogo pa imajo njeni šansoni, ki jih publika zelo dobro sprejema. V železni repertoar so se tako uvrstili šansoni: *Teci, punčka, Bifejska rastlina* v izvedbi Andreja Rozmana Roze, *Na gori Dajdam, Ojoj, gospa, Romanca o žabah, Nananana* v izvedbi Nine Valič, *Katero poletje* in nekateri drugi. Posebnost predstavljanja šansonov na omenjenih prireditvah je tudi njihovo predrugečenje, saj izvajalci in avtorica z njimi opozarjajo na aktualne politične dogodke, do katerih izražajo nestrinjanje in upor.

Literatura

- BOROVNIK, Silvija, 1996: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.
- ERPE, Sandra, 2018: *Kantavtorstvo na Slovenskem*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KOS, Janko idr., 2009: *Literatura: leksikon*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MAKAROVIČ, Svetlana, 2015a: *Šansoni*. Ljubljana: Sanje.
- MAKAROVIČ, Svetlana, 2015b: *Šansoni*. CD. Ljubljana: Sanje
- MATOZ, Zdenko, 2019: »Šanson se, kratkomalo, utrne«. *Delo* 23. 2. 2019. <https://www.delo.si/kultura/glasba/sanson-se-kratomalo-utrne/>
- MUCK, Nanča, 2013: *Primerjava pevske in govorne interpretacije besedila v teoriji in praksi*. Magistrsko delo. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo.
- NOVAK POPOV, Irena. 2014: Pesnik in glasbenik: Skica sodobnih stičišč. *Jezik in slovstvo* LIX/1. 3–19. Na spletu.
- NOVAK POPOV, Irena. 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* LIV/4. 711–726.
- POTOKAR, Jure, 2015: Šansoni Svetlane Makarovič: Skozi mačje oči. *Pogledi* VI/15–16. Na spletu.